

יסודות סדר נשים

שיעור חמישי

מהות הקידושין – קניין או איסור?

רקע

בסוגיות הקודמות עמדנו על מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן בגדר הקידושין, האם הם מעשה או חלות. בסוגיה זו נעמיק בהבנת מהות הקידושין דרך עיון בסוגיה הפותחת את המסכת, הדנה בלשונות המשנה "האישה נקנית" ו"האישה מקדש".

מקורות

א. משנה קידושין א, א-ה

גמ' קידושין ב-ב: "האשה נקנית בשלש דרכים... אכ"ע כהקדש"

ב. תוס' קידושין ב: ד"ה דאסר

רמב"ם הל' אישות פ"א הל' א-ב

רמב"ן קידושין טז. ד"ה זאת אומרת

ג. גמ' קידושין ו-ו: "פשיטא נתן לה... לא כ"ש"

גמ' נדרים טו: "האומר לאשה... דבר האסור לו"

פירוש רבי אברהם מן ההר שם, "האומרת לבעלה..."

רשב"א שם, ד"ה ואמר

ד. גמ' קידושין ה. "והאמר עולא... ולאחותיה"

תוס' הרא"ש שם, ד"ה והאי

[גמ' קידושין י-יא. "ת"ש וכבר שלח... קיבל מסר והלך"]

תוס' הרא"ש י: ד"ה ארוסה]

ה. לתוספת עיון: שו"ת אבני מילואים סי' יז "ואכתי אית לן לברורי... וכל זה נכון"; שו"ת משיב דבר ח"ד סי' ה]

רמב"ן קידושין טז. ד"ה זאת אומרת

זאת אומרת עבד עברי גופו קנוי והרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול. יש מפרשים דהכי קאמר עבד עברי גופו קנוי לגבי הרב שמחל על גרעונו שאינו מחול, אבל לא שיהא גופו קנוי למילי אחרני, שהרי אין ידו כיד רבו במציאה ובעירוב ובפדיון מעשר כדאיתא במציעא, ותימא הוא היכן מצינו קנין מעשה ידי שאינו יוצא במחילה בלא שטר, שאפילו כנעני צריך טבילה ואם קדם וטבל לשם בן חורין קנה עצמו בן חורין, אבל כך נראה לי דכיון דשני קנינין הן בעבדות, אחד קנין ממון והוא קנין דמעשה ידי, ואחד קנין איסור שהוא אוסרו בבת ישראל ופוטרו ממקצת מצוות, וקנין הגוף הזה הוא המצריכו גט חירות ואינו נפקע בדיבור, דומה לקנין אישות שהוא צריך גט להתירו, וממנו הוא למד, לפיכך אמרו שאף עבד עברי יש לרבו בו קנין איסור, שהרי מתירו בשפחה כנענית, ואין קנין איסור נפקע בלא גט, בין באישות בין בעבדות, הילכך הרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול אלא הוה ליה כמפקיר עבדו שצריך גט שחרור, וכן קנין הגוף האמור בפ' השולח על זה הדרך הוא ופירשתי שם, וראיתי להראב"ד ז"ל במסכת גיטין שהעמיק בדברים הללו ולא עלו בידו כהוגן, ואין לי להאריך.

פירוש רבי אברהם מן ההר נדרים טו:

האומרת לבעלה הנאה שיש לך מתשמישי אסורה עליך כופין אותה, שהיא קנויה לו לתשמיש, דכתיב 'כי יקח'. אבל אמרה הנאה שיש לי מתשמישך אסורה עלי, אסור לשמשה, שהרי הנאתה שלה אסרה על עצמה, ושויה הנאתה כנבילה.

רשב"א נדרים טו: ד"ה ואמר

ואמר רב כהנא תשמישי עליך כופים אותה ומשמשותו שעבודי משעבדא ליה - והוא הדין לאומר לאשתו הנאת תשמישי עליך שכופים אותו ומשמשה דשעבודי משעבד לה והרי זה כאוסר עליה מה שהוא שלה. ומסתברא דלאו משום מצוה בלבד קאמר, אלא משום דנשתעבדו זה לזה לכך, שעל ידי כך עמדו ונשאו.

שו"ת אבני מילואים סי' יז

ואכתי אית לן לברורי הא דאמרן דמפקיר עבדו אוכל בתרומה מפני קנין איסור שבו אף על פי שאין לרב בו שום קנין ממון, וכן בארוסה אוכלת ד"ת מפני קנין איסור שבה דהא קרא כתיב קנין כספו, והיינו קנין ממון והיכי קרינן לקנין איסור קנין כספו, וראיתי בשיטה מקובצת פרק אף על פי (דף נ"ז) בהא דאמר עולא ד"ת ארוסה אוכלת שנאמר וכהן כי יקנה כו' והאי נמי קנין כספו הוא, וז"ל והאי נמי קנין כספו שקנאה בכסף קידושין שלו עכ"ל הרי שהרגיש בזה שאין קנין ממון לארוס גבי ארוסתו לכך מפרש קנין כספו היינו שקנאה בכסף קידושין ועיקר אכילתה משום קנין איסור שבה שאסורה לכל העולם משום אשת איש, וכיון שאותו קנין איסור נקנה לו ע"י כסף מקרי קנין כספו, ובהכי ניחא נמי מאי דקשיא לן לעיל במפקיר עבדו דאוכל בתרומה אמאי לא אמרינן כספו המיוחד לו, והוא משום דהתם בדין יום או יומים כתיב כי כספו הוא היינו העבד הקנוי לכך בעינן כספו המיוחד לו, מה שאין כן גבי תרומה דכתיב קנין כספו ולא קאי על העבד הנקנה אלא על כסף מקנתו ואינו ענין לומר כספו המיוחד לו, ועיין פרק אף על פי (דף נ"ח) דאיתא שם בגמרא היבם אינו מאכיל בתרומה מ"ט קנין כספו אמר רחמנא והאי קנין דאחיו הוא ופירש"י ז"ל והאי קנין דאחיו הוא וכי מיית ליה פקע קנינו אבל כנסה הרי היא אשתו לכל דבר והכתוב קראה אשתו דכתיב ולקחה לו לאשה דקני' בביאה וכי היכי דקדושי ביאה מאכילין בתרומה בארוסה דאיתקש הויות להדדי כך מאכילין ביבמה עכ"ל, ולכאורה תקשי כיון דקנה היבם בביאה והרי היא אשתו לכל דבר וקנינו היא ולמה ליה לרש"י ז"ל לפרש משום דאיתקש הויות אהדדי, ולפמ"ש ניחא ומשום דאשה אין לבעלה עליה שום קנין ממון וכמו שביארנו וע"כ אי אתה קורא כאן קנין כספו אלא משום קידושי כסף שנקנית בהן, וקידושי שטר וביאה דמאכילין משום דאתקושי הויות אהדדי וכיון דכסף מאכיל גם שטר וביאה מאכילין, וגבי יבמה דאינה נקנית בכסף ליכא היקש הויות אהדדי לכך פירש"י דכיון דקדושי ביאה מאכיל בארוסה דאיכא היקש הויות ממילא גם ביאה דיבמה מאכיל שהרי הכתוב הויה אותו וקראה אשה וכו"ל, ובהכי ניחא שפיר שיטת רש"י ז"ל התם דיבם אינו מאכיל בתרומה ד"ת דפקע קנין אחיו, דקשה דהא שפיר אגידא ב' ביבם ולענין הפרת נדרים היבם במקום ארוס ואמאי לא הוי לענין תרומה במקום ארוס, ושיטת התוס' שם באמת דיבם מאכיל כמו ארוס ע"ש, אכן לפמ"ש יפה כיון רש"י ז"ל דהא דבעל מאכיל בתרומה אף על גב דאין לו אלא קנין איסור משום שקונה בכסף ומקרי קנין כספו ושאר הויות איתקוש אהדדי וכן ביאה ביבמה מאכיל משום שקונה כמו ביאה דארוסה ותו לא חילקנו בין ביאה לביאה, אבל זיקת יבם נהי דאגידא גבי' כיון דליכא כה"ג בבעל ואינו בתורת כסף כלל ולא בתורת היקש הויות כיון דליתיה בבעל כלל אינו מאכיל דאנן בעינן לאכילת תרומה או שיהיה כספו גמור כמו עבד או שיהיה עכ"פ נקנה בכסף כמו אשה ושאר הויות אתקוש אהדדי לקידושי כסף דאיתי' גבי בעל ולא חילקנו בין ביאה לביאה כיון שקונה קנין גמור, משא"כ בזיקה דליתיה כלל גבי בעל אי אפשר לאקושי ואין כאן קנין כספו כלל, ובנדרים לא בעינן קנין כספו אלא בית אשה וכיון שהקנו לו מן השמים יש לו דין ארוס, אלא שהיה לנו לומר דעדיין מקרי קנין כספו כיון שבא לו ע"י אחיו שהיה לו קנין כסף לכך אמרו קנין כספו א"ר והאי קנין אחיו הוא, וכל זה נכון.

שו"ת משיב דבר ח"ד סי' לה

ב"ה ה' כ"ג מנ"א תרמ"ד, וולאזין. כבוד הרב וכו' כש"ת מ' משה נ"י האבד"ק הארדזישטש.

אשר בקש לבא שנית בענין קנין אשה לבעלה מה היא, ולמה ולא יזה תכלית נקנית וזה דברי במכתב הקודם ואשר מעכ"ה העתיק אותם במכתבו דמה"ת הן אין לאיש על אשתו שום קנין כי אם לאישות בלבד אבל זולת אישות אין לבעל שום קנין ולכן אם נדרה ואמרה הנאת תשמישי עליך א"צ להפר וכופה ומשמשו משום שלזה היא קנויה לבעלה.

ודברים ברורים הם, ומה שכתוב בתורה כי הוא קנין כספו, וכן מה שנמצא דאשתו של אדם הוי כעבדו ושפחתו, הכונה כמו עבדו ושפחתו, הכונה למעשה ידיהם כך אשתו לאישות ולא זולת, וההוכחה הפשוטה לזה ממה שפשוט לחז"ל דעפ"י התורה אין מעשה ידי אשה לבעלה, ומאין למדו זאת וכי מבואר בתורה שכן הוא, והלא כתיב בה קנין כספו כמו בעבד ושפחה, ומגלן שאין מע" לבעלה, ולהיפך מגלן דמשועבדת לאשתו /אשתו/ לבעלה ואינה יכולה לאסור עצמה על בעלה, בשלמא אם הוא נדר ואמר הנאת תשמישי עליך אינו חל הנדר שהוא מקרא מלא ועונתה לא יגרע, ולמ"ד דבמקרא לא כתיב אלא מלבושי, מ"מ לא חל נדרו משום שהוא משועבד לה מק"ו כדנתיא במכילתא פ' משפטים ר' יונתן אמר שארה כסותה כסותה טפל לשארה אם היתה ילדה כו' ועונתה שלא יתן של ימות החמה בימות הגשמים כו' מזונות מנין כו' ד"א מנין אמרת ק"ו ומה דברים שלא נשאת עליהם לכתחלה אין אתה רשאי למנוע ממנה דברים שנשאת עליהם אינו דין שאינו רשאי למנוע ממנה, ועוד דברנו בזה בחיבורי הע"ש סי"ו אות א' בס"ד.

הא אצלה אין כתיב אזהרה שלא תמנע ממנו הנאת תשמישה, ומגלן שהוא /שהיא/ מחויבת להזקק לו, ודלמא קנין כספו הוא לשארי דברים כמו שפחתו אלא הוא דבר ברור ומושכל ראשון דמשמעות כי יקח איש אשה הוא למה דמסיים הכתוב ובעלה או ובא אליה ולא יותר, מזה למדנו דלזה הפרט היא קנויה לו כמו שפחה לעבודה ולא יותר, ומה שהביא מע"ל הא דב"ק לענין דמי ולדות ושבח ולדות שהן לבעל, אשתמיטתיה הא דאי' בב"ק (מ"ג א') דאפילו זינתה היא לבעלה ולא כתיב בעל האשה, אלא מי שראוי להיות בעל, ומזה גופא למדנו כדברינו, דבאמת מנליה לתלמודא להוציא ממשמעות הכתוב בעל האשה שהוא אדונה והוא קונה אותה משא"כ אם זינתה, אלא משום דברור לחז"ל שאין לבעל שום זכות מה"ת באשתו יותר מעניני אישות והשייך לה והוא הפרט נדריה שבינו לבניה או ע"נ שנוגע לאישות, וא"כ אמאי מגיע דמי ולדות ושבחם לבעל, אלא ע"כ פי' בעל האשה מי שראוי להיות בעל והוא גזה"כ להיות היולדות ושבחייהם לאביהם אם הם ראויים להיות בעל לאמם.

וקנין אשה לאיש בעניני אישות, הוא מועיל לא מבעיא לדעת הרמב"ם שאסור לבעול פנויה, אפילו לדעת החולקים אינו אלא רשות, אבל אינה מחויבת להזקק לו ואם הוא מאנסה ח"ו חייב לשלם בושת ופגם, והרי הוא כגולן וכאשר יקום איש על רעהו והכהו, משא"כ אשה שהיא קנויה לו היא מחויבת להזקק בכל עת שירצה ואם אינה מזדקקת לו ברצון יכול לכופה כמו שהאדון כופה שפחתו לעשות מלאכתו וכ"ז הם דברים ברורים ואין כדאי להפוך עוד בזה.

ומה שהקשה מע"כ, על הא דחייבי לאוין תופסין קידושין אף על גב שודאי אינן קנוין לאישות, קושיא היא וממנה יתברר דקשה לי יותר הא דאיתא בקידושין (דף ס"ז ב') אלא אשת איש ואשת אח איכא למיפרך כו', וקשה לי האין יעלה עה"ד דאשת איש שהיא קנויה לאחר תתקדש לשני, וכי יעלה עה"ד דעבד שהקנה עצמו לראובן יקנה עצמו גם לשמעון, אלא הענין הוא שאשה היא קנויה ומקודשת ושני דברים הם דקנין הוא שהיא מחויבת להזקק לבעלה כמו שהעבד מחויב לעשות מלאכת בעליו, וקידושין שהוא כהקדש, היינו שהיא אסורה לאחר, ותרי מילי נינהו, דאי מצד שקנויה היא לבעלה היתה נחשבת כגזלנית אם היתה נותנת דודיה לאחר, ולא יותר, וכמו עבד שעשה מלאכתו לאחר בשעה שהיה לפניו מלאכת אדוניו שאינו אלא כגולן, ותו היה עולה עה"ד שאם יתן לה הבעל רשות להזקק לאחר הרי היא מותרת כמו בעבד שהרשהו בעליו לעשות לאחר, מש"ה היא מקודשת שאין לה פדיון אלא בגט או במיתת הבעל ואי משום הקדש לא ידענו שהיא מחויבת וקנויה לבעלה ולא ידענו אלא שהיא אסורה לאחרים ע"ז אמרין שהיא קנויה לבעלה, וכבר כתבתי בשם הרמב"ם דהמקדש להעבד קידושין תופסין בה שתהא א"א ואסורה לאחרים אבל אינה קנויה לו, מעתה המקדש חייבי לאוין ודאי אינה קנויה לו אבל היא מקודשת שהבא עליה ה"ז כבא על א"א.

שאלות לעיון

- א. עיין במשניות הפותחות את מסכת קידושין [פרק א משניות א-ה]. מה יש ללמוד מהן ביחס לאופיו של מעשה הקידושין?
- ב. לאור סוגיית הפתיחה למסכת קידושין – מה אופיו של מעשה הקידושין? האם מעשה הקידושין דומה לקניין או להקדש?

- ג. האם לבעל קניין ממוני באשתו? מהו ההבדל המפורש בסוגיות בין קניין עבדים לקניין אישות?
- ד. מפורש בכתובים [ויקרא כב, יא] שעבדו הכנעני של כהן אוכל בתרומה, והגמ' [קידושין ה.] אומרת שמדין תורה גם ארוסה אוכלת בתרומה? מה משתמע מכך ביחס לגדר הקידושין? האם מסקנה זו תואמת את הסוגיות האחרות? עמוד על ההבדלים בין הראשונים בביאור דין זה.
- ה. לסיכום – מהו גדר הקידושין לפי הראשונים השונים? מהו היחס בין דבריהם בסוגיה זו לדבריהם שהובאו בשיעורים הקודמים?

הסבר הסוגיה

האישה נקנית בשלוש דרכים, וקונה את עצמה בשתי דרכים. נקנית בכסף, בשטר ובביאה... וקונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל. [משנה קידושין ב.]

המשנה הפותחת את המסכת עוסקת בדרכי יצירת קשר האישות והפקעתו, והיא מכנה את קשר האישות בלשון 'קניין' – "האישה נקנית בשלושה דרכים, וקונה את עצמה בשתי דרכים". לכאורה, יש ללמוד מכך שקשר האישות ביסודו הוא בעל אופי קנייני: אישות שייכת, במידה מסוימת, לעולם הקניינים; כשם ששייך קניין בקרקעות, במטלטלין או בעבדים, כך שייך קניין באישה.

אופיים הקנייני של הקידושין משתמע מרצף המשניות בתחילת מסכת קידושין :

האישה נקנית בשלוש דרכים וקונה את עצמה בשתי דרכים, נקנית בכסף בשטר ובביאה... וקונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל...

עבד עברי נקנה בכסף ובשטר, וקונה את עצמו בשנים וביובל ובגרעון כסף...

עבד כנעני נקנה בכסף ובשטר ובחזקה...

בהמה גסה נקנית במסירה והדקה בהגבהה...

נכסים שיש להם אחריות נקנין בכסף ובשטר ובחזקה, ושאינן להם אחריות אינן נקנין אלא במשיכה. [משנה קידושין א, א-ה]

המסכת פותחת בקניין אישה [משנה א], עוברת לעסוק בקנייני עבדים – עבד עברי, אמה עבריה ועבד כנעני [משניות ב-ג], ולבסוף עוסקת בקנייני בעלי חיים [משנה ד], קרקעות ומטלטלין [משנה ה]. נראה מכך שפרק ראשון במסכת קידושין הוא מעין 'מסכת קניינים': קנייני אישה, קנייני עבדים וקנייני קרקעות, בהמות ומטלטלין. ולכאורה יש ללמוד מכך שמעשה הקידושין הוא חלק מעולם הקניינים.

חיזוק נוסף לכך מדברי עולא לגבי אכילת ארוסה בתרומה:

והאמר עולא: דבר תורה ארוסה בת ישראל אוכלת בתרומה, שנאמר 'וכהן כי יקנה נפש קנין כספו', והאי קנין כספו הוא. ומה טעם אמרו אינה אוכלת? גזירה שמא ימזגו לה כוס בבית אביה ותשקנו לאחיה ולאחותיה. [קידושין ה.]

לדברי עולא, כשם שעבדו של כהן אוכל בתרומה, כך מדאורייתא אישה שהתקדשה לכהן אוכלת בתרומה: "שנאמר 'וכהן כי יקנה נפש קנין כספו', והאי קנין כספו הוא". לכאורה יש ללמוד מכך שהקידושין מקנים את האישה לבעלה, ולכן – בדומה לעבד כנעני – הארוסה נחשבת ל"קנין כספו" של הארוס, ומטעם זה הוא מאכילה בתרומה.

הגדרה זו מפורשת בדברי הרמב"ם:

קודם מתן תורה היה אדם פוגע אישה בשוק, אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לביתו ובוועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאישה. כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אישה, יקנה אותה תחילה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאישה, שנאמר 'כי יקח איש אשה ובא אליה'.
[הל' אישות פ"א ה"א]

עם זאת, בהבנה זו קיים קושי גדול, שכן הגמרא מבחינה במפורש בין אישה שהתקדשה לבין עבד כנעני:

ומה עבד כנעני דקני ליה גופיה, כי אמר ליה הרי אתה לעצמך, לגמרי קאמר ליה; אישה דלא קני ליה גופה, לא כל שכן?
[קידושין ו:1]

מבואר בדברי הגמרא, שלעומת עבד, שגופו קנוי לאדוניו, גופה של האישה אינו קנוי לבעלה. ואם כן, כיצד ארוסה אוכלת בתרומה מדין "קנין כספו"?¹

יתרה מזאת; דברי הגמרא הללו מטילים צל על כל אופיים הקנייני של הקידושין: אם לאחר הקידושין גופה של האישה אינו קנוי לבעלה, מהי משמעות מעשה הקידושין?! מה קונה הבעל במעשה הקידושין?

הנצי"ב עומד על כך וכותב:

דמן התורה הן אין לאיש על אשתו שום קנין כי אם לאישות בלבד, אבל זולת אישות אין לבעל שום קנין... ומה שכתוב בתורה כי הוא 'קנין כספו', וכן מה שנמצא דאשתו של אדם הוי כעבדו ושפחתו, הכונה כמו עבדו ושפחתו, הכונה למעשה ידיהם כך אשתו לאישות ולא זולת.
[לה]

לדברי הנצי"ב, אמנם גופה של האישה אינו קנוי לבעל, אך במעשה הקידושין הבעל קונה את הזכות על ענייני האישות, ומטעם זה האישה נקראת "קנין כספו", ובדומה לעבד כנעני היא אוכלת בתרומה.

הנצי"ב כותב שדברים אלו "דברים ברורים הם", אך עיון בסוגיית הגמרא לגבי איש ואישה שהדירו זה את זה מתשמיש מלמד על מחלוקת ראשונים בעניין זה.

הגמרא אומרת:

האומר לאשה קונם שאני משמשך הרי זה בבל יחל דברו – והא משתעבד לה מדאורייתא, דכתיב 'שארה כסותה ועונתה לא יגרע' באומר הנאת תשמישך עלי, והא לא קא ניחא ליה בתשמיש, דאמר רב כהנא: תשמישי עליך כופין אותה ומשמשות, דשעבודי משעבדת ליה. הנאת תשמישך עלי אסור, שאין מאכילין לו לאדם דבר האסור לו.
[נדרים טו:]

מבואר בדברי הגמרא שגם האיש וגם האישה אינם יכולים להדיר זה את זה מתשמיש, משום שכל אחד משועבד לשני לתשמיש. הגמרא מבארת ששעבודו של האיש נובע מחובת 'עונה' המוטלת עליו, אך היא אינה מבארת את מקור שעבודה של האישה.

¹ הגדרה זו מפורשת בסוגיה נוספת [גיטין עז:]: "אמר ליה רבינא לרב אשי: רבא יד דאשה קא קשיא ליה? נהי דקני ליה למעשה ידיה, ידה גופה מי קני ליה".

² תמיהה זו מתעצמת לאור דברי הגמ' ביבמות [ע:]: האומרת שעבד עברי אינו אוכל בתרומה משום ש"לא קני ליה רבו" – עבד עברי אינו קנוי לרבו קניין גמור. מבואר כי רק קניין הגוף מאכיל בתרומה, ואם כן כיצד אישה אוכלת בתרומה על אף שאין גופה קנוי?!

רבי אברהם מן ההר מבאר:

האומרת לבעלה הנאה שיש לך מתשמישי אסורה עליך כופין אותה, שהיא קנויה לו לתשמיש, דכתיב 'כי יקח'.

לדבריו, שעבודה של האישה לבעלה נובע מחמת קניינו של הבעל על ענייני האישות³. ואם כן, לשיטתו, בעוד חוסר יכולתו של הבעל להדיר את אשתו מתשמיש הוא מחמת **שעבוד**, חוסר יכולתה של האישה להדיר את בעלה הוא מחמת **קניין**⁴.

לעומת דברים אלו, הרשב"א כותב:

ואמר רב כהנא תשמישי עליך כופים אותה ומשמשתו שעבודי משעבדא ליה – והוא הדין לאומר לאשתו הנאת תשמישי עליך שכופים אותו ומשמשה, דשעבודי משעבד לה והרי זה כאוסר עליה מה שהוא שלה. ומסתברא דלאו משום מצוה בלבד קאמר, אלא **משום דנשתעבדו זה לזה לכך, שעל ידי כך עמדו ונישאו**.

הרשב"א משווה בין הבעל לאישה לעניין זה, והוא מבאר שמקור השעבוד הוא בעצם הנישואין – הנישואין יוצרים מחויבות הדדית לתשמיש, ולכן גם על הבעל וגם על האישה מוטל שעבוד על כך. נימוק זה של הרשב"א מורה שהוא חולק על רבי אברהם מן ההר, ולדעתו ענייני האישות אינם קנויים לבעל, אלא שקיים שעבוד הדדי המחייב את שני בני הזוג בכך.

על פי דברי הרשב"א – שכדומה רוב הראשונים מודים להם – התמיהה דלעיל חוזרת למקומה: הואיל ולבעל אין כל קניין באשתו, מה טיבו של מעשה הקידושין? כיצד ארוסה אוכלת בתרומה מדין "קנין כספר" על אף שאין לבעלה קניין בה?!

נראה שהיישוב לכך נמצא בדברי הרמב"ן ביחס לקנייני עבד עברי ועבד כנעני:

דשני קניינין הן בעבדות, אחד קניין ממון והוא קניין דמעשה ידיו, ואחד קניין איסור שהוא אוסרו בבית ישראל ופוטרו ממקצת מצוות. וקניין הגוף הזה הוא המצריכו גט חירות ואינו נפקע בדיבור, דומה לקניין אישות שהוא צריך גט להתירו. [רמב"ן קידושין טז. ד"ה זאת אומרת]

הרמב"ן טובע מושג חדש: 'קניין איסור' – קניין המשנה את הגדרתו האיסורית של הדבר הנקנה. על פי זה מגדיר הרמב"ן, שבעבדים יש שני קניינים: קניין ממון – זכות האדון במעשי ידיו העבד, וקניין איסור – הגדרת מעמדו האיסורי כעבד כנעני, "שהוא אוסרו בבית ישראל ופוטרו ממקצת מצוות". הרמב"ן מוסיף ומגדיר שהקניין האיסורי דומה לקניין האישות⁵. מכך יש ללמוד כי לשיטתו אין לבעל קניין ממוני באשתו, ואף על פי כן מעשה הקידושין נחשב למעשה קניין – 'קניין איסור'.

³ שיטתו נראית דחוקה בלשון הגמרא: "דשעבודי שעבדת ליה", הנוקטת לשון שעבוד ולא לשון קניין; ונראה שלשיטתו לשון זו אינה בדיוקא.

⁴ כן עולה מדברי הרמב"ם [הל' נדרים פ"ב ה"ט]: "האישה שאמר לה לבעלה הנאת תשמישי אסורה עליך, אינו צריך להפיר, הא למה זה דומה, לאוסר פירות חבירו על בעל הפירות. וכן הוא שאומר לה הנאת תשמישי אסורה עליך, לא אמר כלום, מפני שהוא משועבד לה בשאר כסות ועונה, כמו שבארנו בהלכות אישות". בטעם הדין שאישה אינה יכולה לאסור את הנאת תשמישה על בעלה כותב הרמב"ם: "הא למה זה דומה, לאוסר פירות חבירו על בעל הפירות", ואילו בטעם הדין שאיש אינו יכול לאסור את הנאת תשמישו על האישה כותב הרמב"ם: "מפני שהוא משועבד לה בשאר כסות ועונה". נראה מכך שקיים חילוק בין זכות הבעל לזכות האישה: זכותו של הבעל נובעת מחמת קניינו באישה, ואילו זכותה של האישה נובעת מכך שהעבד של הבעל לשאר, כסות ועונה.

⁵ וכן כותב הרמב"ן בחידושו לגיטין [לח: ד"ה ומפרקין]: "אבל כאן בעבד שני קניינין יש בו, אחד קניין ממון ואחד קניין הגוף שאינו אלא אסורא בעלמא, דומיא דקניין אישות".

על פי הגדרתו של הרמב"ן נראה, שאמנם אין לבעל קניין ממוני באשתו, אך יש לו 'קניין אישות', ומטעם זה האשה נחשבת "קניין כספר" והיא אוכלת בתרומה⁶.

דברים אלו מבוססים על הנחה שמעשה הקידושין הוא מעשה קניין, אמנם ניתן לערער על הנחה זו ולטעון שלשון המשנה, "האשה נקנית", אינה בדווקא – כוונתה שהקידושין יוצרים ייחוד בין הבעל לאשתו, והמשנה משתמשת במונח 'קניין' באופן מושאל כדי לבטא ייחוד זה.

ייתכן והצעה זו עומדת ביסוד דיון הגמרא בתחילת המסכת בלשון המשנה:

מאי שנא הכא דתני האשה נקנית, ומאי שנא התם דתני האיש מקדש? [קידושין ב.]

הגמרא שואלת, מדוע בפרקנו נוקטת המשנה לשון קניין, ואילו בפרק ב' נוקטת המשנה לשון קידושין?

הגמרא עונה:

מעיקרא תני לישנא דאורייתא ולבסוף תני לישנא דרבנן. ומאי לישנא דרבנן? דאסר לה אכולי עלמא כהקדש. [שם]

לדברי הגמרא, בפרקנו נוקטת המשנה "לישנא דאורייתא" – "כי יקח איש אשה", ובפרק ב' נוקטת המשנה "לישנא דרבנן" – "דאסר לה אכולי עלמא כהקדש".

דיונה של הסוגיה הוא בתחום הלשוני. עם זאת, דיון זה מעלה שאלה יסודיות בהבנת מהות הקידושין: מה טיבם של הקידושין? האם קידושין דומים לקניין או להקדש? האם הקידושין הם חלק מעולם הקניינים או, בדומה להקדש, הם חלק מעולם ההפלאה?

נבאר את ההבדל בין ההבנות. כפי שראינו, גופה של האשה אינו קנוי לבעלה, ומכאן שהקידושין אינם יוצרים קניין ממוני⁷. אף על פי כן ניתן להבין קידושין שייכים לעולם הקניינים: האיש קונה את האשה ב'קניין אישות' ובכך הוא משנה את מעמדה האיסורי של האשה מפניה לאשת איש ומגדיר אותה מבחינה הלכתית כאשתו. לעומת זאת, ניתן להבין שקניינים שייכים בתחום הממוני בלבד, וממילא קידושין אינם שייכים לעולם הקניינים אלא לעולם ההפלאה: במעשה הקידושין האיש אינו קונה את האשה אלא אוסר אותה על כל העולם, וכך היא נעשית אשתו המיוחדת לו בלבד.

כאמור, מדברי הרמב"ן נראה כהבנה הראשונה, שמעשה הקידושין במהותו הוא מעשה קניין⁸. אמנם, מדברי תוס' נראה דווקא כהבנה השנייה:

⁶ נראה ששיטה זו עומדת ביסוד דברי הרשב"א [יבמות ע: ד"ה אלמא] המבאר מדוע רק עבד כנעני אוכל בתרומה ולא עבד עברי: "אלמא לא קני ליה לרביה קנין גמור – ואף על גב דאמרין בפרק קמא דקידושין עבד עברי גופו קנוי, קניין גמור מיהא לא קני ליה, דהא יוצא בגרעון כסף אי נמי בשש וביובל. מה שאין כן בעבד כנעני שאין לו יציאה לעולם אלא מדעת האדון, והוא הדין והוא הטעם באשתו, דקרינן לה קניין גמור משום דאין לה יציאה מתחת הבעל אלא מדעתו". לפי הרשב"א, הואיל אישה אינה יכולה לצאת מתחת הבעל מרצונה, מעמדה שווה לעבד כנעני הקנוי לאדונו קניין גמור: כשם שעבד כנעני אוכל בתרומה משום שאינו יכול לצאת לחופשי ללא שחרורו על ידי הבעל, כך אישה אוכלת בתרומה משום שהיא אינה יכולה להוציא את עצמה מתחת הבעל. נראה שכוונת הרשב"א, שאמנם מבחינה ממונית האשה אינה קנויה לבעלה, אך הואיל ו"אין לה יציאה מתחת הבעל אלא מדעתו", היא נחשבת "קניין כספר" ומטעם זה אוכלת בתרומה. [בהבנה מעין זו נוקט האבני מילואים [ש"ת סי' יז], ומכך הוא מסיק שאכילה בתרומה אינה תלויה ב'קניין ממוני' אלא ב'קניין איסורי'. לדברי האבני מילואים, גם אכילת עבד כנעני בתרומה תלויה ב'קניין האיסורי' ולא ב'קניין הממוני'. הקובץ הערות [סי' מז אות ז] חולק וטוען שקיים בעניין זה חילוק בין עבד לאישה: עבד אוכל בתרומה מחמת בעלותו הממונית של רבו עליו, ואילו אישה אוכלת בתרומה מחמת 'קניין האיסורי' המגדיר אותה כאשת כהן].

⁷ לשיטת הרשב"א, בה נוקטים רוב הראשונים.

⁸ נראה לתמוך הבנה זו בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה [פ"א ה"א], שם מבאר הרמב"ם מדוע המשנה כתבה "בשלש דרכים" בלשון נקבה, ומדוע המשנה כתבה "האשה נקנית" ולא "האיש קונה". מקור ביאורים אלו הוא בסוגיית

דאסר לה אכולי עלמא כהקדש – ו'הרי את מקודשת לי', כלומר להיות לי, מקודשת לעולם בשבילי.
דאסר⁹

תוס' מבארים כיצד נוסח הקידושין מהווה לשון החלת איסור על כל העולם, ומכאן שלשיטתם החלת האיסור על כל העולם היא עצם מעשה הקידושין, ועל ידי החלת האיסור האשה מתייחדת לבעלה¹⁰.

נראה שמחלוקת תוס' והרמב"ן בעניין זה – אותה בעזרת ה' נבסס ונעמיק בשיעורים הבאים – נובעת ממחלוקת העקרונית בגדר האישות, אותה ראינו בשיעור הקודם. לשיטת הרמב"ן [קידושין כא: ד"ה אשת; יבמות צח.] מושג האישות הוא חלות הלכתית שחידשה התורה בישראל המשנה את מעמדה של האשה ומגדירה אותה כאשת איש. לעומת זאת, לשיטת תוס' [יג: ד"ה לכ"ע; כא: ד"ה אשת] האישות ביסודה היא מושג טבעי הקיים גם בבני נח, אלא שהתורה חידשה בישראל רובד נוסף של האישות – החלת איסור על כל העולם באשה זו, כך שהיא מתייחדת לבעלה בלבד. בהתאם לכך, לשיטת הרמב"ן מעשה הקידושין הוא מעשה קנייני של החלת קניין האישות, ואילו לשיטת תוס' מעשה הקידושין אינו מחיל את האישות אלא הוא מעשה איסורי, בדומה להקדש, המייחד את האשה לבעלה בלבד.

לשיטת בעלי התוס' שמעשה הקידושין אינו מעשה קניין אלא מעשה הפלאה, דינו של עולא שמדאורייתא אסורה אוכלת בתרומה טעון תלמוד: כיצד הקידושין מגדירים את האשה כ"קנין כספו"?

בדברי תוס' הרא"ש שלוש תשובות לשאלה זו:

- א. תוס' הרא"ש [ה. ד"ה והאי] כותב: "והאי קנין כספו היא – כיון שמושל עליה ומשועבדת לו מיקרי 'קנין כספו' אפילו קנאה בשטר ובביאה". תוס' הרא"ש אינו כותב – כדברי הנצי"ב שהובאו לעיל – שלבעל יש קניין באשתו, אלא הוא כותב לשון מעורפלת יותר: "כיון שמושל עליה ומשועבדת לה". נראה מכך שמבחינה קניינית-משפטית אין לבעל כל קניין באשתו, אך הואיל והקידושין מעמידים את האשה ברשות בעלה כך שהוא "מושל עליה ומשועבדת לה", היא אוכלת בתרומה.
- ב. תוס' הרא"ש [י. ד"ה ארוסה] מביא את דעת רבנו תם "דהא דקאמר עולא 'קנין כספו' אסמכתא בעלמא היא ולא עיקר דרשא" – ארוסה אינה קנין כספו של הבעל והיא אוכלת בתרומה מדין "כל טהור בביתך יאכלנו".
- ג. תוס' הרא"ש [שם] חולק על רבנו תם ומבאר באופן אחר: "ואף על גב דמ'קנין כספו' לא משמע אלא קידושי כסף, איתקוש הויות להדדי". מדבריו עולה, שמהכתוב "קנין כספו" ניתן ללמוד שרק אישה המתקדשת בכסף אוכלת בתרומה, וכדי ללמוד שגם אישה המתקדשת בשטר ובביאה אוכלת בתרומה נזקקים ללימוד נוסף: "איתקוש הויות להדדי" – דין קידושי שטר וביאה, כדין קידושי כסף¹¹.

הגמרא, אך הרמב"ם משמיט את הדיון הפותח את הסוגיה [ב: מדוע המשנה נקטה לשון קניין ולא לשון קידושין. נראה מכך שהרמב"ם רואה דיון זה כחורג מהנצרך לביאור פשט המשנה: הקידושין במהותם הם מעשה קניין, ולכן לשון "האשה נקנית" אינה דורשת ביאור.

⁹ וכן כותב תוספות הרא"ש [שם, ד"ה דאסר].

¹⁰ בדברי הרמב"ן ותלמידיו ביאור זה ללשון הקידושין אינו מופיע. נראה שהדברים מתאימים לתפיסתם העקרונית, שמעשה הקידושין ביסודו אינו החלת איסור אלא הוא מעשה בעל אופי קנייני, ודברי הגמרא "דאסר לה אכולי עלמא כהקדש" מתייחסים לתוצאת מעשה הקידושין – מחמת קניינה לבעל היא נאסרת על כל העולם כהקדש.

¹¹ וכן מבואר בדברי רש"י [כתובות נח. ד"ה והאי]; ועי' קובץ הערות [סי' מז אות ב] המרחיב בביאור שיטה זו.

סיכום

הגמ' בתחילת המסכת דנה ביחס בין שני לשונות המופיעות במשנה – קניין וקידושין, והיא אומרת שקניין הוא "לישנא דאורייתא" ואילו קידושין הם "לישנא דרבנן". מדברי הרמב"ן וסיעתו עולה שמעשה הקידושין הוא בעל אופי קנייני – 'קניין איסור' המשנה את מעמדה של האישה והמגדיר אותה כאשת איש. לשיטתם נראה שלשון 'קידושין' אינה מגדירה את אופי מעשה הקידושין אלא את תוצאותיו – החלת איסור על האישה לכל העולם. לעומת זאת, מדברי תוס' והרא"ש עולה שלשון 'קידושין' היא המגדירה את אופיו של מעשה הקידושין – מעשה הפלאה, בדומה להקדש, המחיל איסור על האישה לכל העולם. לשיטתם נראה שלשון 'קניין' אינה מגדירה את אופי המעשה אלא את תוצאותיו – ייחוד האישה לבעלה בלבד.

לשיטת הרמב"ן וסיעתו פשוט יותר להבין את דברי עולא שארוסה אוכלת בתרומה מדין "קנין כסף" – אמנם אין לבעל קניין ממוני באשתו, אך יש 'קניין איסורי' ביניהם, וגם קניין זה מאכיל בתרומה. לעומת זאת, לשיטת תוס' דברי עולא צריכים תלמוד, ואכן בדברי תוס' הרא"ש מובאים אופנים שונים לביאור דין זה: על אף שאין לבעל קניין ממוני הוא "מושל עליה ומושעבדת לו" ומטעם זה אשתו אוכלת בתרומה, מחמת הכתוב "כל טהור בביתך" (שיטת רבנו תם), או מדין מיוחד הנלמד מ"קנין כסף" – קידושין הנעשים על ידי כסף מאכילים בתרומה, וקידושי שטר וקידושי ביאה נלמדים מקידושי כסף.

נראה שמחלוקת הראשונים נעוצה בהבנת השונה בגדר האישות: לשיטת הרמב"ן האישות היא חלות הלכתית שחידשה התורה, ומטעם זה להבנתו האישות מחילה קניין מיוחד שחידשה התורה – 'קניין אישות'. לעומת זאת, לשיטת תוס' האישות ביסודה אינה חידוש של התורה אלא התורה חידשה רובד נוסף באישות – החלת איסור על כל העולם באישה מלבד בעלה, כך שהיא מתייחדת לו. בשל כך, להבנתם הקידושין אינם מעשה קניין אלא חלות של איסור.